

Микола Варварцев

ІСПАНІЯ ТА ІСПАНЦІ В УКРАЇНСЬКИХ РЕЦЕПЦІЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті досліджуються витoki та становлення іспаністики в Україні другої половини ХІХ — початку ХХ ст., діяльність й основні праці українських істориків і письменників про Іспанію. Характеризуються напрями студій та їх зв'язок з боротьбою за відродження національної культури і політичної самостійності народів в Іспанії і Україні.

Ключові слова: *Іспанія, Україна, іспаністика, національні рухи.*

З кінця ХVІІІ ст. остаточно канули в Лету часи, коли Іспанія виступала володаркою Старого і відкритого її мореплавцями Нового Світів. Розпад іспанської імперії, що посилювався суперництвом з новими претендентами на світове панування — Великою Британією і Францією, відсував країну на периферію міжнародної політики, а в уявленнях найближчих сусідів вона почала асоціюватися здебільшого з екзотикою дикої природи, самобутніх народних звичаїв, пам'ятками старовини. У цей же час в Україні, історія якої ще від раннього середньовіччя перетиналася з перебігом подій на Піренейському півострові, зв'язки з Іспанією супроводжувалися прямими контактами завдяки торговельному судноплавству через Середземне і Чорне моря. У ХІХ ст. Іспанське королівство засновує свої дипломатичні представництва (консульства) у південноукраїнських портових містах. Як і в Західній Європі, українська громадсько-політична думка звертається до внутрішніх проблем Іспанії, образи далекої країни розширюють мозаїку літературно-мистецького життя Києва, Одеси, Харкова тощо.

Ці та інші процеси взаємодії, проте, тривалий час залишалися поза увагою дослідників. Історіографія українсько-іспанських відносин як науковий напрям почала формуватися лише у другій половині ХХ ст., метою її перших розвідок були події, пов'язані з громадянською війною та міжнародною допомогою Іспанії у 1930-х рр. До них належать, зокрема, студія Ф.П. Шевченка (1961 р.) про участь українців у боях проти фашизму в Іспанії¹ та збірник документів (1988 р.), присвячений рухові солідарності населення західноукраїнських земель з Іспанською республікою². Переважно цю ж тематику представляла колективна монографія про українську літературу у загальнослов'янському і світовому літературному процесі: у вміщеному тут окремому розділі розглядалися літературні взаємини з Іспанією 1920–1970 рр.³ Літературознавство

зверталось також до періоду кінця XIX — поч. XX ст. — в аспекті теми «Іван Франко та іспанське відродження»⁴. Розширенню діапазону іспансько-української проблематики сприяли біографічні статті, які відтворюють діяльність в Україні інженера А.Бетанкура в першій пол. XIX ст.⁵ та історика-іспаніста В.К. Піскорського (кінець XIX — поч. XX ст.)⁶. Нова тема — щодо діаспори — знайшла висвітлення у студіях з історії української студентської громади та українських поселень в Іспанії після Другої світової війни⁷. Вже на поч. XXI ст. історіографію поповнили довідкові статті про громадсько-політичні та культурні зв'язки в енциклопедичних виданнях⁸.

Отже, наявний дослідницький доробок вельми фрагментарний як в тематичному, так і в хронологічному плані. Ми не маємо жодної праці, яка б охоплювала період середини XIX — початку XX ст. — один з найважливіших в історії обох країн, позначений піднесенням соціально-політичної боротьби і національних рухів, формуванням в Україні іспанознавчої громадської і наукової думки.

Перші українські рецепції Іспанії були пов'язані з ініціативою історика і письменника Пантелеймона Куліша. Відбуваючи покарання царської влади за причетність до діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, він заходився студіювати іспанську мову і знайомитися з іспанськими працями в оригіналах. 1 серпня 1851 р. в листі до славіста проф. Московського університету Осипа Бодяньського він повідомляв: «В Петербурге я начал изучать испанский язык, а теперь уже почти сплошь розумею без лексикона «Дон-Кихота», а исторические книжки, так и гетьто». Відтак П. Куліш прагнув «практического приложения из своего языкачества»⁹. Наслідком цих занять стала публікація 1852 р. перекладу «Історії іспанської літератури» — у п'яти книжках петербурзького журналу «Отечественные записки». Це був скорочений виклад капітальної праці, написаної американським дослідником Дж. Тікнором. У 1861 р. П. Куліш повернувся до неї і перевидав окремою книгою, де в передмові пояснив свої іспанські зацікавлення, вдаючись у цих поясненнях до езопової мови. Адже переклад він робив, будучи засланим. Колишній кирило-мефодіївець розповідав: «Я мусив був призупинити свої звичайні роботи, які складають мою спеціальність (царська влада заборонила йому писати про Україну. — *М.В.*), і обмежитися допоміжним вивченням чужих літератур і народностей», праця Тікнора «була для мене дорогоцінною знахідкою: вона замінила мені брак живого співрозмовника про предмети, які найбільше цікавили мене в житті іспанців». З цензурних причин, він не уточнював, що то були за «предмети». Але самий переклад і метод його викладу допомагають розкрити мету, яку ставив П. Куліш, публікуючи книгу Тікнора. У передмові він зазначав, що з огляду на

великий обсяг тексту «Історії» змушений був «компілювати, зупиняючись на найбільш захоплюючих місцях» її. Те, що передусім зберіг Куліш у перекладі, стосувалося бурхливої історії Іспанії й відображення її в літературі, тлумачення ролі письменницької праці в житті народу. Увага акцентувалася на «істинно національних» творах, які оспівують боротьбу проти чужоземної навали. Як характерний приклад виокремлювалася найдавніша пам'ятка «героїчного періоду іспанської історії» — поема про рицаря Сіда, який «уславився захистом своєї вітчизни від маврів». Куліш також виклав важливий висновок книги: «Перше, що вражає нас, коли розкриваємо старовинні збірники іспанських балад, це — національний дух, яким вони пройняті [...] Іспанські балади настільки національні, що стали тотожними національному характеру, який їх створив, і разом з тим вони житимуть, поки іспанський народ збереже своє окремішне і незалежне існування»¹⁰.

Наводячи оцінки Тікнора щодо особливостей красного писемства Іспанії, П. Куліш, власне, зосереджував увагу на тих ідеях і думках, якими переймався сам, вивчаючи історію українського народу і прагнучи відтворити їх у своїх белетристичних працях. У висновку, складеному царською таємною поліцією — III відділенням — у травні 1847 р., йому ставилося за провину, що він «всюди висловлював надзвичайну любов до батьківщини, Малоросії, хибні поняття про її колишню нібито славу і переймався відновленням її літератури і народності», «із захопленням описував дух колишнього козацтва, наїзди гайдамаків зображував у вигляді рицарства, [...] наводив пісні українські, в яких виражається любов до вольності [...] описував розпорядження імператора Петра I і спадкоємців його у вигляді гноблення і придушення прав». Відтак за «височайшим затвердженням рішенням» було «заборонено йому писати»¹¹. У цих умовах перекладацька робота над «Історією іспанської літератури» надала можливість Кулішеві, обминаючи заборони, продовжувати відстоювати свої позиції українського патріота.

Починаючи з праці Куліша, іспанська історія і культура стають складовою ідейно-політичної платформи «українофільства». Від початку 70-х років, відбувши у закордонне наукове відрядження, тему про Іспанію розробляє доцент всесвітньої історії Київського імператорського університету св. Володимира Михайло Драгоманов. Опрацьовуючи концепцію національного відродження України, він звернувся до дослідження становища так званих «бездержавних» народів Західної Європи, їх культури та перспектив розвитку. 31 серпня 1871 р. у листі з Гейдельберга (Німеччина) до свого кореспондента Мелітона Бучинського, схвалюючи наміри збирати фольклор рідного народу, вчений радив звертати водночас увагу й «на те, що близько і потрібне і нашій народності, наприклад, на

народний епос», на інші видання «в європейських літературах», а тому опанувати іноземні мови. Українську словесність, наголошував він, необхідно створювати, здійснюючи також переклади із зарубіжних літератур — «епоси народні німецький, італійський, іспанський, скандинавський»¹². Із досвідом європейських народів Драгоманов пов'язував й власні студії. 30 березня 1872 р. у листі до Володимира Навроцького він писав: «Працюю я між іншим над переглядом теперішнього прямування у Франції к децентралізації і феодалізму поруч з народженням провінційальних літератур, як фламандська, провансальська, бретонська, але поки до Франції не доберусь, скінчити не можу»¹³. Влітку того ж року, відповідно до висловленого задуму, Драгоманов зміг зробити таку поїздку до південної Франції — Провансу, де, за його словами, «познайомився з головними вожаками діла» (національного руху провансальців), і зібрав матеріали для спеціальної студії. Коментуючи результати своїх досліджень, де застосовувався порівняльний аналіз національно-культурного життя «бездержавних» народів, учений зазначав: «З усіх таких проявок українська хіба чи не сама сурийозна окрім хіба фламандської і каталонської»¹⁴.

Наслідком подорожі стала оприлюднена 1875 р., після повернення до Києва, праця «Ново-кельтський і провансальський рух у Франції», де також розглядалося каталонське питання в Іспанії, його історичні корені, зв'язок із спорідненим рухом провансальців. У середні віки, відзначав автор, на території Франції й Іспанії виникали політичні об'єднання «під владою то аквітанських, то провансальських герцогів. Історія і філологія відкрили каталонцям і провансалам цю взаємну близькість; дедалі посилюючи торговельні зносини півночі Іспанії з Бордо, Марселем, Тулузою спричинили зближення економічних інтересів, а постале і в Каталонії, як і всюди в Європі, прагнення до централізації й до літературної творчості на народній мові призвели природно до думки про поєднання зусиль каталонських патріотів і південно-французьких». За оцінкою Драгоманова, заходи, до яких вдаються від 1868 р. обидві народності, зокрема у проведенні спільних національних свят, є «зародком неабияких моральних і політичних наслідків. Річ у тім, що прагнення до децентралізації в Іспанії сильніше, ніж у Франції, при тому автономізм іспанський значно відрізняється від французького»¹⁵.

Дослідник вважав особливо цінним досвід боротьби за національну самостійність, набутий в умовах іспанської держави з її централізацією роялістської влади, яка «спричинила лише розорення і безслав'я країни і йшла надто відверто обіруч з клерикальною реакцією та інквізицією». М. Драгоманов підкреслював, що рух патріотів Каталонії має виразно демократичний характер, підтримується прихильниками республікан-

ського ладу, які в Іспанії «майже всі і федералісти, і, за небагатьма винятками, вороги клерикалізму». У праці зверталася увага на ще одну важливу обставину, за якої розгортався національний рух у Каталонії, — високий рівень її культурного й економічного розвитку порівняно з центром Іспанії, що зрештою впливало на політичні тенденції в каталонському суспільстві. Рух набув «сепаратистського забарвлення» під час повстання республіканців і вигнання королеви Ізабелли. Тоді ж «була висловлена думка про цілковите відокремлення Каталонії і утворення окремої держави із столицею у Барселоні». Зазначаючи, що «Каталонії та її представникам належить мало не ініціатива федерального руху», автор вказував на фактичний статус «самостійного кантону», яким користувався цей край тепер. Ознаки такого статусу вбачалися у тому, що «в останніх політичних подіях каталонська мова вживалася і в офіційному житті», а не тільки в літературі і науці. Щодо тамтешньої літератури, то вона «у багатьох відношеннях» значно випередила провансальську. У праці перелічувалися напрями розвитку культури каталонців: видання народної поезії рідною мовою, часописів з різних галузей знання, постановка п'єс у барселонському театрі. «Ось чому, — підсумовував учений, — у літературних вправах каталонців одразу повіяв не один тільки ідилічний, але й політичний дух». Уже в 1862 р. один з каталонських трубадурів оспівував боротьбу за «повернення свободи»¹⁶.

Ознайомлення з каталонським та іншими рухами на Заході послужило М. Драгоманову підставою для загальної оцінки національних змагань «бездержавних» народів: їх відродження «відповідає кращим прагненням людства. Такі народності ще вибиваються з-під тяжких умов, накладених на них старим військовим устроєм політичного життя: відродження свої такі народності можуть здійснювати тільки в ім'я демократії, свободи, миру»¹⁷.

Інтерес західних дослідників і громадських діячів до проблеми «бездержавних» народів своїх країн послужив київському вченому поштовхом увести до їхніх студій українське питання. Перебуваючи у Флоренції, він підготував працю «Український літературний рух у Росії і Галичині». Вона була надрукована 1873 р. у двох номерах флорентійського журналу «Rivista Europea», який від часу заснування відігравав роль трибуни міжнародного спілкування між науковцями і літераторами Європи й передплачувався у багатьох її країнах. Не обмежуючись цим, автор заходився адресувати свій твір персонально знаним у громадських і наукових колах діячам Франції, Великої Британії, Австро-Угорщини тощо, замовивши в редакції десятки відбитків цієї публікації. Ще до виходу її у листі 18 січня 1873 р. з Флоренції до М. Бучинського він писав: «Постараюсь пустити їх (відбитки — М.В.) у хід од Іспанії (де Кастеляр дуже порядочну статтю

писав про Герцена і лібералізм у Росії у серії статей своїх про республіканське движіння у Європі»¹⁸.

Ім'я Еміліо Кастеляра було широко відоме в Європі. Письменник і політик, професор філософії в Мадриді, він був одним з провідників іспанських республіканців (посибілістів), депутатом кортесів (парламенту). М. Драгоманов уважно стежив за його діяльністю і його друкованими працями. У 1873–1874 рр. виступаючи у львівському журналі «Правда» із розвідкою «Література російська, великоруська, українська і галицька», він знову згадував Кастеляра як автора «Історії свободних ідей в російській літературі»¹⁹.

Після повернення із-за кордону в Україну М. Драгоманов активно включився в життя Київської громади, став членом редакції газети «Киевский телеграф» (закритої згодом за «українофільство»). Саме тоді цей часопис також привернув увагу до іспанського республіканця — у зв'язку з його новою працею «Історія республіканського руху в Європі» і полемікою, що виникла з її приводу в журналі «Rivista Europea»²⁰. Огляд, який містив ці відомості, було опубліковано у розділі «Бібліографія» без підпису. Але ми можемо ідентифікувати автора — Михайла Драгоманова, який, повернувшись до викладів у Київському університеті, продовжував активно співпрацювати з флорентійським журналом та його редактором професором Анджело Де Губернатісом.

До того, що писав Е. Кастеляр, у подальші роки зверталися й інші учасники та прихильники українського руху в Російській імперії. Зокрема, літературно-художню спадщину іспанця розглядав філософ і етнограф Володимир Лесевич, організатор першої у підросійській Україні (на Полтавщині) школи з українською мовою навчання (1864 р.), забороненої потім царською владою. Перебуваючи 1879 р. у сибірському засланні, він написав нарис про роман Кастеляра, присвячений діяльності видатного живописця доби раннього Ренесансу Філіппо фра Ліппі²¹. Це була не перша проба пера Лесевича в справі популяризації іспанської літератури ХІХ ст. У цей час він був вже відомий і в самій Іспанії, де 1877 р. виступив у провідному мадридському журналі «Іспано-американське просвітництво» із статтею «Тарас Шевченко — великий поет України»²². З цієї праці іспанці вперше дізналися про життєвий шлях поета та його твори в іспанському перекладі — «Тарасова ніч», «Кавказ», «До Основ'яненка», «Заповіт».

Серед сучасних представників національного відродження Іспанії В. Лесевич виокремлював Переса Гальдоса, автора багатотомної серії романів «Національні епізоди», сповнених патріотичним пафосом і критикою феодальних пережитків у країні. Свій аналіз творчості письменника він викладав з позицій підтримки визвольної боротьби іспанців: «Як

сумно не виглядає становище Іспанії, воно не безнадійне; іспанський народ, чудові якості якого були нерідко гідно оцінені істориками і мандрівниками, багато разів у XIX столітті доводив свою життєвість. У періоди випробувань, у найчорніші дні кращі люди Іспанії не впадали у відчай: вони були впевнені, що не залишаться самотніми у боротьбі, і не помилялися». На підтвердження наводилися свідчення іспанського історика Фернандо Гаррідо з його книги «Сучасна Іспанія, її моральний і матеріальний розвиток у XIX ст.» (1862 р.). Коментуючи їх, В. Лесевич зазначав, що «ознайомлення з новітньою історією і сучасним становищем Іспанії не може не бути для нас вищою мірою повчальним й інтересним», «настала пора здійснення тих самих принципів, за які було пролито стільки крові; настав новий фазис сучасного життя», сповнений «великих уроків для всіх народів»²³.

У нарисі про творчість П. Гальдоса ставилося питання про «всебічне вивчення Іспанії XIX століття», підкреслювалося, що матеріал, нагромаджений західною історіографією, «вельми багатий» і дозволяє ознайомитися «з політичним та економічним становищем Іспанії», дає уявлення про розвиток «наук, філософії, літератури і мистецтв». У зв'язку з цим називалися автори, які висвітлюють проблеми країни: передусім згадуваний Кастеляр, Пі-і-Маргаль, Ла-Фуенте, Ріко і Амот, Гаррідо, Каналехас, Хосе дель-Перохо, Алькантара Гарсія та багато інших. Але про проблеми сучасної Іспанії можна дізнатися також із відтворення її життя белетристами, зазначав В. Лесевич. Він докладно розглядав ідейний зміст «історичних романів» Гальдоса «Сміливець» і «Золотий фонтан», присвячених подіям 1804 і 1821–1823 років, коли іспанський народ піднявся проти абсолютизму і було прийнято конституцію, що обмежила королівську владу, а більш радикальні сили добивалися «цілковитого усунення династії Бурбонів, проголошення республіки і скликання установчих кортесів». У статті відзначалося, що «політичний рух як основа роману висуває наперед громадські інтереси». Так само суспільно-громадськими мотивами, наголошував дослідник, пройнято «побутові романи» Гальдоса — «Донья Перфекта» і «Глорія», де порушувалася злободенна для іспанської дійсності тема подолання клерикалізму, засуджувалися використання релігії у «цілком не властивій їй політичній ролі»²⁴. Свої думки про народження в Іспанії «нового роману» і зображення «нових людей», які виступають за політичні перетворення у суспільстві, В. Лесевич виклав також в іншій статті — «Нові романи Гальдоса», де характеризував його творчість, сповнену «істинним і здоровим реалізмом»²⁵.

У 80-х роках свої іспанознавчі записки опублікував відомий український і російський письменник, автор численних історичних романів

Данило Мордовець (Мордовцев). Матеріал для них він збирав безпосередньо в Іспанії, під час подорожі по Західній Європі. Ці нотатки про «країну гітари і фанданго», «батьківщину альмавіви і мантильї» склали окрему книгу.

На перших же сторінках, віддаючи данину традиції попередників-мандрівників, автор засвідчив піднесено-захоплене сприймання країни: «І ось мені, вже відживаючому, випало на долю те, що юнакові здавалося недосяжним щастям. Я був в Іспанії, я бачив Гранаду і Альамбру». Та на відміну від того, на чому зосереджувалися попередники, письменник відкрив Іспанію для читачів своєї книги крізь призму спогадів про Україну. Слід зазначити, що і писав він її після бесід з М.І. Костомаровим у маєтку на Полтавщині, що відбулося, зокрема, на історичних і народознавчих сюжетах подорожніх нарисів й наведенням думок маститого історика і «найкращого в Росії знавця української народної поезії». Перебування у товаристві з М.І. Костомаровим допомогло Д. Мордовцю передати свою візію мандрівника по Іспанії в контексті історії українського народу, його сучасного буття. У прагненні пояснити іспансько-українські сюжети своїх записок він вказав на прибуття в Україну після блукань «і по минулому, і по сучасному Кастилії і Наварри, Бургоса і Мадрита (sic!), під сонцем Андалузії і Арагонії [...]». Стомлені ноги мої стояли на землі милої України, а очарована душа мліла і тріпотіла під звуки рідної мелодії». Йшлося про українську народну пісню, початок якої він наводив: «Ой, і малá нічка-петрівочка ...»²⁶.

Пісенна Україна й відбилася на сторінках книги у розповіді про епізод, свідком якого він став в іспанській столиці, де біля оселі письменника співали під акомпанемент гітари сліпі музики-жебраки: «Я чув моїми збудженими нервами не якогось сліпого Хуана, не басистого Родріго, а нашого українського ворона — Остапа Вересая. Настільки разуче нагадувала іспанська народна мелодія і особливо та манера, той голосовий стиль, з яким вона співалася, українську мелодію кобзарів і лірників [...]. Це вокальне диво я чув тільки в Іспанії і на Україні»²⁷.

Феномен схожості письменник пояснював самою історією обох народів. Протягом століть, зазначав він, Україна зазнавала нападів печенігів, половців, татар. Також «Іспанія мала своїх половців, печенігів і татар — у маврах та в інквізиції: іспанцям і іспанкам доводилося складати свої жахливі мелодії над погаслими багаттями, над кістками і попелом спалених [...]. І поетичні маври, які володіли кілька століть половиною Іспанії, не могли не залишити глибоких слідів в іспанській народній мелодії [...]. Як у нас «три брати» тікали з Азова (тут і далі Мордовець посилається на думи з репертуару Вересая. — *М.В.*), а інші невольники — з Кафи і Козлова, так й іспанські бідні невольники, різні Хуани і Родриги

тікали з мавританського полону — Кордови, Севільї, Гранади». Порівняльна характеристика історії доповнювалася за матеріалами народної поезії: «Був в Іспанії, звісно, і свій Федір Безродний, і Самуїло Кішка, і лях Бутурлак. Була і Маруся Богуславка, якась ясноока донья Хімена — «бранка». Почута мелодія іспанських мандрівних музик, «подібно Вересаю» «оплакувала «правду», яку давно витіснила з чудової Іспанії «щира неправда» — інквізиція»²⁸.

У своїй книзі Д. Мордовець продовжив порушену В. Лесевичем тему перетворення політичного устрою, злободенну для багатьох народів тодішньої Західної і Східної Європи. Пам'ятки іспанської минувшини воскресили в уяві подорожника драматичну історію країни під владою королів-самодержців та інших «геніальних лиходіїв» на кшталт Лойоли, який створив «найжахливішу з доктрин — доктрину морального деспотизму». Письменник цитує оцінку іншого мандрівника по Іспанії В. Боткіна про «нешасну» долю Іспанії, погоджується з нею: «Так, нещасна» і зауважує: «Але є країни ще більш нещасні за Іспанію»²⁹.

Аргументи для цілком негативної оцінки абсолютизму як системи державного правління письменник знаходить у мадридському художньому музеї Прадо, в експозиції якого представлено ціла галерея створених Мурильйо та іншими майстрами пензля портретів правителів — «історичних діячів». Було б помилково називати їх «великими людьми», говорить Мордовець. Оцінку їх діянням, на його думку, дають портрети цих «душителів людства»: «По цих портретах я вперше перерахував справжню гірку історію Іспанії й Європи». Д. Мордовець відзначав, що боротьба з успадкованим монархічним ладом дається взнаки і в сучасній Іспанії. «У той час, — зазначав він, — коли я впорядковую мої подорожні начерки і пишу це, з Іспанії долинають звістки про повстання, яке спалахнуло там: телеграма за телеграмою повідомляють, що іспанські гарнізони з молодими офіцерами на чолі покидають міста, не хочуть знати свого короля і його міністрів і йдуть у гори старої Кастилії, Наварри і Арагонії. Життя пред'являє свої права і не хоче знати жодних династій...»³⁰.

Заключний розділ подорожніх записок Д. Мордовець присвятив Каталонії, історія і сучасний становище якої, на його думку, заслуговує на особливу увагу в Україні. Розповідаючи про цей регіон Піренейського півострова, він, на відміну від М. Драгоманова, вдається до прямих паралелей і порівнянь України і Каталонії, називаючи останню «іспанською Україною», а її літературу «іспансько-українською». Знайомство із столицею цього краю дає йому підставу заявити, що «доля Барселони дуже цікава і дуже повчальна і переважно для українців, для їх літератури, для бажаного майбутнього цієї літератури». Подібно іншим подо-

рожникам, у своїх твердженнях і висновках він спирається на авторитет науки, зокрема на свідчення «одного російського вченого», який 1882 р. опублікував, підписавшись криптонімом, звіт про свою подорож до Іспанії. «Головна слава Барселони, — цитував його Д. Мордовець, — її художній і розумовий рух. Театри її — перші в Іспанії не тільки за розміром, а й за якістю артистів, університет завжди переповнений студентами, медичний факультет стоїть на рівні сучасного знання, чого не можна сказати про решту медичних факультетів Іспанії, порівняно дуже чисельних». У місті діє багато літературних товариств і клубів, бібліотеки. У характеристиці, що окреслює вияви національного піднесення в краї, письменник послуговується також свідченнями іспанських істориків Віктора Балагера та Сальвадора Санпере і Мігуеля: «Барселона, будучи взагалі одним з найважливіших наукових і літературних центрів Іспанії, була головним пунктом і відродження літератури спеціально каталонської» (Мордовець додає тут свій синонім — «іспансько-української»). Зв'язок культурного розвитку в Каталонії, відзначається в книзі, тісно пов'язаний «з дуже складною історією каталонської народності, відомою тією енергією і тим прикладом самопожертви, які каталонці завжди виявили у відстоюванні своєї місцевої незалежності». Говорячи про «перших народних літераторів» Каталонії — трубадурів, автор дає розгорнутий історичний коментар: «Це були свого роду українські кобзарі і бандуристи [...]. Ці трубадури вже тишили своєю поезією народне почуття, коли ще ні Іспанія, ні Франція не існували в сенсі державному. Те ж було і на нашій Україні: співець «Слова про полку Ігоревим» бряскав на своїх віщих струнах, коли ще зовсім не було російської держави, і є підстави вважати, що він сам був не москвич та й не новгородець». Продовжуючи наголошувати на стародавніх коренях культури каталонців, Д. Мордовець апелює до іспанських дослідників, які зазначали, що «весь загальний рівень цивілізації каталонців в «іспанській Україні» знаходився набагато вище рівня решти Іспанії». І як історик України додавав: «Те ж можна і треба сказати про київську стародавню Русь». Схожі риси він відзначає в автономії, яку мали в минулому міста Каталонії і «нашої України». Порівняння застосовувалися й в сюжеті про становище жінки за стародавніх часів: «Майже раба у північній Франції, а також у мавританських каліфатах, вона користувалася повагою і незалежністю всюди, де панувала мова трубадурів. Жінки головували на святах, на турнірах, на «судах любові» і були навіть суддями в літературних змаганнях». А далі зазначалося: «Це знов-таки деякою мірою стосується української жінки, але менш за все московської, зачиненої у теремі»³¹.

Так само окреслюється погляд на історію XVIII–XIX століть. На початку XVIII ст., пише Д. Мордовець, «становище «іспанської України»

стало дуже сумним, і разом з тим замовкла й іспансько-українська поезія. Початок XVIII століття не менш знаменний і в історичних долях нашої України: пригадаймо тільки Мазепу, долю Полуботка і наступні потім події». Лише у XIX ст., відзначав він, починається відродження каталонської культури. Ознаки цього руху — видання «Бібліотеки каталонських письменників», поява політичної і літературної преси рідною мовою, наукових та спеціальних праць цією ж мовою, проведення фестивалів, як за часів трубадурів. Водночас Д. Мордовець розповідає про нападки, яких зазнавали діячі каталонського відродження. Застосовуючи свій метод порівнянь, він писав, що каталонців звинувачували «в «українофільстві» — в «каталонізмі», «сепаратизмі» тощо». За свідченнями самих поборників каталонської культури, об'єктом нападок були заходи, спрямовані на розвиток «народної самобутності», які зливалися «із звичайним поняттям про федералізм і демократію». Отже, аналогії і порівняння з Іспанією письменник використовує для захисту українства і української культури, проти яких в Російській імперії ухвалювалися державні акти. У підсумку своєї подорожі до Барселони Д. Мордовець зазначив: «Таким тепер є становище іспанського, так би мовити, «українофільства». Як з усього видно, і в сучасному, і в минулому між нами і ними чимало спільного, подібного і навіть тотожного. У минулому наша Україна змушена була вести століттями війни з татарами і мусульманським світом; південна Іспанія, не покладаючи рук, воювала з тим же мусульманським світом — з арабами, які володіли південними окраїнами Іспанії і морем, як у нас татари і турки — Кримом і Чорним та Азовським морями. Тепер — ті ж політичні підозри щодо і каталонців, і наших українців в якомусь сепаратизмі і щодо того ж прагнення зберегти свою мову, свою літературу. Каталонія з честю виходить з вікової боротьби, хоча і у неї є своя Москва». Розповідь про каталонську проблему письменник завершив пригадкою про Тараса Шевченка: «Культурні народності, так само як і мова їх, не вимирають. Будемо сподіватися, що і та мова, яка виховала нашого великого поета, також безсмертна, як безсмертні його твори»³².

На порубіжжі XIX–XX ст. до Іспанії виїздив відомий в Україні та Західній Європі антрополог і етнограф Федір Вовк. Своє бачення зарубіжної дійсності він виклав у праці, опублікованій 1903 р. під назвою «Біля моря — між басками». Написана у вільній формі подорожнього нарису, вона зосереджувала особливу увагу на сюжетах, пов'язаних з фаховими інтересами вченого, і в українській дослідницькій літературі є першою етнографічною характеристикою баскського народу. Перебуваючи протягом кількох тижнів у приморському місті Фуентерабія та його околицях, учений вивчав побут і звичаї басків, які в Іспанії «сидять по

всій північній стороні піренейських гір, а далі на захід у наварській долині вже змішуються з еспанцями», не втрачаючи своєї самобутності. «Баска пізнаєш здалеку», він «дуже мало подібний до еспанця», наголошує Ф. Вовк. Підтвердження цих слів читач знаходить у докладних описах антропологічного типу басків, їх жител, одягу, домашнього господарства, трудової діяльності, національних звичаїв. Для виокремлення особливостей цього народу автор раз у раз вдається до порівнянь з життям українців. Говорячи, наприклад, про транспортні засоби, він зазначає: «запрягають тут волів не так, як у нас, бо тут вони везуть не шиєю, як у нас, а лобом [...] не такі тут і вози, як у нас, а трохи подібні до татарської гарби і тим, що на двох тільки колесах». Порівняльний метод допомагає особливо виразно наголосити на рисах народного характеру. Баск вітається «дуже ввічливо, але так, що ви зараз бачите, що він на вас дивиться як на рівню, не те що наш бідний хлоп, що трохи не за півмилі шапку здима, як якого пана побачить або урядника. А щоб панам трохи не до землі кланятись та руки цілувати, то про таку гидоту там ніхто й не чув ніколи, хоч між ними бідних людей чимало»³³.

Від народознавчих спостережень вчений переходить до екскурсів в історію басків, які власне служать поясненням сучасного життя цього народу. Посилаючись на старогрецького «землеписця» Страбона, Ф. Вовк вказує на глибокі корені походження басків та їхньої мови, формування якої сягає «іще часів праісторичних». Як одну з ознак їх давньої культури він характеризує прилюдний «конкурс поетів», який традиційно проводиться на міській площі, де виступаючі змагаються у віршованих імпровізаціях, прославляючи рідне місто, жінок і народні свята. «Чудний і дуже цікавий народ оті баски, — зауважує вчений. — Самих себе вони звать Euscaldunes, а свою мову — euscara, себто «слово», «річ»». Отже, в перекладі баски — це «мовлячі люди», яким доводилося протягом усієї своєї історії захищати вітчизну від чужоземних нападників. Винятковою самовідданістю вже відзначилися античні предки баскського народу. Ф. Вовк вважав за потрібне і тут зацитувати Страбона, який писав, що їх «було трудно приборкати: вони співали, будши розп'яті на хрестах, а як було їх оточували з усіх боків, то, не маючи надії вирватись, вони вбивали один одного і самих себе, аби не датись живими і не стати невільниками». Героїчною історією у свідченні українського ученого постає життя басків й за іспанського панування: вони «завше боронили свою політичну самостійність і автономію». Нарис відтворює наслідки цієї боротьби: «Баска, його хату, його коня і його зброю ніхто не смів торкнуту [...]. Вони й тепер встоюють іще за ті права, fueros». Іспанський король не має права будувати на землі басків «ні фортеці, ні навіть хати», а його військо вступати «навіть під час війни сюди без їх дозволу».

«Краєва рада», яку мають баски, є суверенною у визначенні податків і направляє їх «тільки на потреби краю». У розповіді про суспільно-політичне життя в краї наголошується також на діяльності «народних віче», де «голос мають усі — і заможні, і бідні однаково, по деяких місцях навіть жінки». Втім Ф. Вовк не схильний переоцінювати ці здобутки, як і самі баски. Іспанський уряд, пише він, «не дуже то звертає увагу на усі ті fueros і на усякі народні права і через се баски завше незадоволені». У нарисі йдеться про те, як певні політичні сили намагаються скористатися з баскського питання у власних інтересах. Читач, зокрема, дізнається про інтриги вигнаних з Іспанії Бурбонів, які почали звертатися до басків на їхній рідній мові й обіцяти захистити цю мову (яку не хочуть визнавати іспанці) у разі свого повернення на мадридський престол³⁴.

Наостанку своїх спостережень Ф. Вовк торкається історичних традицій, їх ролі у підтриманні волелюбних прагнень баскського народу. Свій висновок він ілюструє, розповідаючи про церковне свято, до якого було приурочено проведення кориди. Воно проходило «так, як у нас звичайно на свято збирається ярмарок». Але, зазначає вчений, тут «додаються й деякі політичні споминки» і наводить близьку українському читачеві аналогію. До святкової церковної процесії «прилучаються» озброєні хлопці — «так, як у нас колись у Києві на Водохрещі виходили городові козаки, виїздила гармата, а верховодив усім сам пан київський війт верхи на коні». Саме зброя, яку демонстрували молоді баски, сприймалася символом свободи народу. «Які вже то були рушниці, — коментує Ф. Вовк, — то вже інша річ, були навіть і кремінні, але не в тім було діло, а в тім, щоб були рушниці, які має право держати баскійський народ і котрих по давнім звичаям (фуерасам) еспанський народ ніколи не сміє від його відібрати». Відтак учасники процесії, свідком якої був український вчений, зображували картину часів збройної боротьби за свою свободу: в колоні йшли воїни-переможці, а за ними полонені французькі гренадери³⁵.

Отже, звіт Ф. Вовка про поїздку до країни басків, складений на матеріалі етнографічних спостережень і історичних відомостей, порушував проблему, схожу з тією, яка стояла також перед українством і саме звертання вченого до «українських» ремінісценцій та порівнянь підкреслювало її суспільну вагу й актуальність.

Починаючи від 1860-х рр. провідну роль у формуванні уявлень й знань про Іспанію в Україні перебирає Київський університет св. Володимира. Іспанська проблематика запроваджується тут паралельно у навчальних курсах і літературознавства, й історіографії, які знайомили студентів з класичною спадщиною красного письменства та політичною історією іспанської держави. 1863 р. засновану тут кафедру всесвітньої літератури

очолив А.І. Линниченко. Саме у розробленому ним курсі історії західноєвропейських літератур знайшла відображення творчість визначних письменників Іспанії. У своїй основній праці, виданій вперше 1861 р., він приділив велике місце основоположнику іспанської драматургії — Лопе де Вега, з'ясуванню фольклорних джерел художніх образів у його п'єсах. Наступник Линниченка проф. М.П. Дашкевич (керував кафедрою всесвітньої літератури у 1877–1908 рр.) розглядав діяльність іспанських письменників переважно в контексті компаративізму, який на той час набув поширення в літературознавстві і фольклористиці. У своїх лекціях вчений проводив, зокрема, порівняльний аналіз з українськими творами, виокремлюючи інтермедії Сервантеса як джерело п'єси Івана Котляревського «Москаль-чарівник»³⁶.

Характерно, що добір нових викладачів західних мов і літератур в університеті св. Володимира враховував, якщо претенденти на ці посади займалися також іспаністикою. 1892 р., у зв'язку з вакансією лектора італійської мови в Київському університеті, відомий компаративіст академік Петербурзької академії наук О.М. Веселовський рекомендував у Київ молодого вихованця Санкт-Петербурзького університету Івана Гливенка. Погоджуючись із запропонованою кандидатурою, історико-філологічний факультет, у своєму звертанні 28 жовтня до ради університету, підкреслював, що «Гливенко, крім італійської, знається в іспанській мові і взагалі відзначається здібностями до романських мов» і вже має друковану працю — переклад «новел Сервантеса». Такі викладачі, зазначав факультет, «цілком придатні як для університетських викладів нових мов, так і для цілей проектного відділення романо-германської філології»³⁷.

В аналогічний спосіб на факультеті розпочиналося вивчення Іспанії — в рамках загального курсу всесвітньої історії. В числі перших тут підготував виклад іспанської історії середніх віків та нового часу проф. В.Я. Шульгін. У Києві з'являються його підручники всесвітньої історії, призначені для «вищих класів» гімназій та інших середніх навчальних закладів. Так, учнівська молодь вивчала Іспанію за його виданням 1862 р., де містилися окремі розділи «Історія іспанської монархії», «Історія Іспанії». В них автор зосереджував увагу на питаннях державного устрою і державного правління, руйнівних для країни наслідках абсолютистської влади та її спілки з церковною інквізицією. Оцінки, які давалися цим явищам, супроводжувалися такими висновками: «Внутрішнє управління Іспанією було цілком деспотичним», «фанатизм і деспотизм вбили так само розумове життя, як і громадське». Водночас професор наголошував на проблемі представницької форми влади за матеріалами іспанських публіцистів XVI — першої половини XVII ст., які були «свідомими

ворогами духовенства і світського абсолютизму», «прихильниками громадянської свободи»³⁸.

Першим серед науковців Київського університету, хто вдався до іспанознавчих студій безпосередньо в архівах Іспанії, був проф. І.В. Лучицький, погляди якого на всесвітню історію формувалися під впливом проблеми аграрних відносин в Європі, в тому числі України. Слідом за своєю працею «Общинне землеволодіння у лівобережній Україні XVIII ст.» (1882) він виступає з розвідками про іспанську поземельну власність, історію якої він вивчав під час відрядження за кордоном. Учений виявив документальні свідчення про бегетрії — одну з найбільш ранніх (VIII–IX ст.) форм родової організації поселень землевласників на Піренейському півострові, що дало можливість висвітлити особливості їх відносин з сеньйорами³⁹. Там же, в Іспанії, І.В. Лучицький встановив контакти з науковцями Барселони і Мадрида. Відтоді бере початок зв'язок українських діячів з визначним істориком і письменником Віктором Балагером (1824–1901) — одним із чільників національно-культурного руху «Відродження», автором багатотомної «Історії Каталонії» та інших праць з минулого Іспанії. Продовженням цих взаємин стала його участь у київському збірнику 1892 р. (за редакцією І. Лучицького і В. Науменка) на користь постраждалим від неврожаю, коли на прохання з України В. Балагер надіслав рукопис свого поетичного твору «Сумнів»⁴⁰.

Знайомство з історією та історіографією Іспанії переконало проф. Лучицького у створенні в університеті спеціального наукового напрямку, присвяченого Іспанії. Реалізувати цей план припало його учневі — Володимиру Піскорському. 25 вересня 1893 р. у своєму проханні до історико-філологічного факультету І.В. Лучицький відзначав, що поряд із завершенням розробленого ним «загального обов'язкового курсу з нової історії» у наступному «весняному» півріччі мають відбутися читання спеціальних курсів, а відтак «спеціальний курс з історії Іспанії, оголошений мною, може бути прочитаний п. Піскорським, який ще в поточному семестрі має намір шукати звання приват-доцента»⁴¹.

Вже наприкінці цього року 7 грудня молодий вчений прочитав перші дві лекції — «Філіпп II і падіння вольностей Арагону» та «Архієпископ Лод», а 29 січня 1894 р. — вступну лекцію під назвою «Головні моменти в історії представницького устрою Кастилії». Їх тексти невдовзі оприлюднив київський журнал «Университетские известия»⁴². Вони засвідчили, що Піскорський ставив за мету привернути в досліджуваній ним історії Іспанії актуальну й для сучасної Європи проблему організації державної влади на засадах парламентаризму (кортесів). Але найповніше перебіг цієї історії можна було розкрити з першоджерел, які В.К. Піс-

корському вдалося розшукати й опрацювати в самій Іспанії — в період відрядження, наданого йому для підготовки магістерської дисертації. Дослідник збирав матеріали власне з двох тем стосовно середньовіччя — історія кастильських кортесів та історія землеробських класів. Їх вибір впливав із самого стану іспанської історіографії. Адже в ній, як зазначав магістрант, парламентська історія Кастилії в багатьох моментах не підкріплювалася документальними джерелами, а метод їх опрацювання мав хиби. Щодо другої теми, то вона залишалася фактично не висвітленою; те, що публікувалося, відзначалося вкрай поверховими й однобічними оцінками.

У 1896–1897 рр. В.К. Піскорський працював у головних осередках історичної документації Іспанії — Національній бібліотеці (відділ рукописів), Національному історичному архіві, бібліотечних фондах Академії історії, конгресу та сенату (Мадрид). Його пошукові маршрути також охоплювали бібліотеки Ескуріала, Вальядоліда, Мурсії, архіви і книгозбірні каталонських міст — Барселони, Херона і Віка, Сіманкський архів, а поза Іспанією — Національний архів у Парижі і Британський музей (Лондон). Крім того, науковець з Києва ретельно вивчив саму систему установ Іспанії, де зібрано пам'ятки історії цієї країни — рукописи і друки, і докладно схарактеризував їх у своєму публічному звіті⁴³.

Важливими для студій київського вченого стали зустрічі і контакти з місцевими істориками — Альтаміра-і-Кревеа, Бафарулем, Інохосом і знаменитим Балагером. У статті іспанського часопису «Критичний огляд іспанської історії і літератури», опублікованій після від'їзду дослідника на батьківщину, високо оцінювалася його наукова діяльність. «Не так давно, — йшлося в ній, — ми мали нагоду познайомитися з молодим викладачем Київського університету Володимиром Піскорським, працьовитість і любов якого до іспанських традицій зокрема до іспанської історії, швидко здобули симпатії не тільки корифеїв науки, а й кожної освіченої людини. Піскорський справді дуже швидко став другом усіх нас, з ким він спілкувався, дискутував[...]. Його праці в галузі іспаністики складаються з чотирьох монографій, які викликають великий інтерес (йдеться про згадувані вище лекції. — *М.В.*). Ми завжди будемо вдячні таким людям, як викладач Піскорський, які змогли присвятити всю свою любов і сили питанням внутрішнього життя іспанського народу»⁴⁴.

Відгук іспанського журналу засвідчує, що київський вчений не обмежувався лише архівними пошуками документів історії, а й цікавився сьогоденням Іспанії, зокрема станом університетської освіти в країні, колоніальною політикою уряду. Наслідком цих інтересів Піскорського стали написані ним в Іспанії і опубліковані московською «професорською» газетою «Русские ведомости» статті «Іспанські університети»,

«Кубинське питання і сучасні злигодні Іспанії», «Лист з Іспанії»⁴⁵. Там же, в Іспанії вчений завершував написання своєї дисертації. Наприкінці 1897 р. вона вийшла друком у Києві під назвою «Кастильські кортеси у перехідну епоху від середніх віків до нового часу (1188–1520)». На матеріалах далекої історії В.К. Піскорський порушив одну з пекучих проблем сучасності — існування і функціонування демократії в державі. Праця була сприйнята як нове слово історичної думки про Іспанію. Представлена в Київському університеті до захисту на здобуття магістерського титулу, вона отримала найвищі оцінки опонентів — професорів І.В. Луцицького і Ф.Я. Фортинського, а також в науковій періодиці. Один з перших відгуків пролунав у Іспанії, де журнал з питань права, економіки і політики писав: «Результати його досліджень можуть бути використані з великою користю для нашої історії», Піскорський дослідив «неясні і темні періоди іспанської історії», довівши «існування виборчої системи в Іспанії не з 1305, як це вважали досі, а на 60 років раніше»⁴⁶. У самій дисертації наголошувалася актуальність обраної для студії теми: «Вивчення парламентської історії Кастилії виникло в Іспанії під впливом потреб і злочи дня і здійснювалося, так би мовити, у розпалі політичної боротьби нинішнього століття»⁴⁷. Більш ґрунтовної праці на порушену в київській дисертації тему ні іспанська, ні інша історіографія не спромоглася створити після її появи впродовж багатьох років і в 1930 р. вона була перевидана у Барселоні в перекладі медієвіста Санчеса Альборноса⁴⁸.

Наприкінці XIX ст. осередком іспаністики в Україні стає й історико-філологічний інститут князя Безбородька у Ніжині — також завдяки В.К. Піскорському, який 1899 рр. обійняв там посаду професора все-світньої історії. На засіданнях інститутського історико-філологічного товариства він виголосив реферати, присвячені історії іспанських народних традицій, старовинним звичаям в діяльності каталонських поетів, пам'яті Віктора Балагера з нагоди кончини останнього. В опублікованій невдовзі у Ніжині праці «Змагання поетів у Каталонії» на прикладі цього традиційного свята, свідком якого Піскорському довелося бути, він показав рух каталонського народу за національно-культурне відродження рідного краю, гостру для бездержавних народів Європи проблему набуття політичної незалежності. «У каталонізмі, — зауважував учений, — треба розрізняти дві сторони: літературну і політичну; представники першої переймаються головним чином визнанням за каталонською мовою і літературою прав на самостійне існування, тоді як представники каталонізму з політичним відтінком прагнуть до відновлення стародавньої незалежності Каталонії»⁴⁹. Відтак він вважав «доречним» детальніше зупинитися на політичних аспектах каталонського руху, спираючись на основопо-

ложні документи останнього і посилаючись, зокрема, на доктрину каталонців про автономію, викладену у формі катехізису. Звертаючись до питання про мову, він цитував: «Чи справедливо, що каталонська мова годиться тільки для літературних цілей?

В[ідповідь]: Ні. Це була перша з нео-латинських мов, яка стала вживатися у філософії; вона має багату і повну юридичну термінологію, яка служила для вивчення права; закони про мореплавство, прийняті багатьма народами, написані були каталонською мовою; цією ж мовою користувалися і в кортесах каталано-арагонської конфедерації в ту епоху, коли вона була першою морською державою. Отже, придатність каталонської мови для політичних цілей не підлягає сумніву»⁵⁰.

Іншим вагомим аргументом на користь політичних прагнень каталонців доктрина називала економічні мотиви. Піскорський у зв'язку з цим цитував далі катехізис: «Будучи найбільш промисловою і торговельною частиною півострова, Каталонія сплачує щороку 1/5 частину всіх тих доходів, які держава одержує від торгово-промислових підприємств в Іспанії, тимчасом кількість населення Каталонії щодо загального числа населення всієї Іспанії складає тільки 10,5%». Нарешті, невдала війна Іспанії з її колоніями і США, що особливо негативно позначилася на добробуті Каталонії, сприяла подальшому піднесенню каталонського руху, «в якому самостійність мови і літератури стає дедалі більше прапором політичної автономії»⁵¹.

Новою віхою в утвердженні іспаністики в Україні стала монографія В.К. Піскорського з історії кріпосного права в Каталонії у середні віки⁵². За спогадами автора, у цьому дослідженні він не мав попередників «щодо більшої частини порушених там мною питань, які доводилося ставити вперше і вирішувати на підставі невідомих матеріалів»⁵³, що й було визнано в тодішній іспанській історіографії, яка вже наступного року (1902) подала виклад змісту праці Піскорського в журналі «Критичний огляд іспанської, португальської та іспано-американської історії і літератури». Того ж року вийшла у світ й перша у вітчизняній науці його узагальнююча монографія з історії Іспанії і Португалії в серії публікацій міжнародного видавництва Брокгауза і Єфрона⁵⁴, яка була перевидана в 1909 р. з авторськими доповненнями. Поширенню наукових знань про Іспанію вчений прислужився й багатьма фаховими статтями, підготовленими для енциклопедії цього видавництва — про окремі регіони, установи, державних діячів країни. Заслуги В.К. Піскорського було гідно оцінено іспанським науковим співтовариством, яке 1901 р. обрало його членом-кореспондентом Барселонської академії наук та мистецтв.

Таким чином, за діяльності В.К. Піскорського в Україні остаточно сформувалася наукова дисципліна, підвалини якої в попередні роки

закладали П. Куліш, В. Лесевич, Ф. Вовк, І. Лучицький та інші історики. Їхні праці визначили головний зміст реценцій країни на Піренейському півострові, приділяючи велику увагу іспанській історії в контексті суспільно-політичних проблем України. Відтак в уявленнях й інтерпретаціях про Іспанію, сповнених порівнянь та аналогій, «українофільство» пересвідчувалося у безальтернативності змагань на шляху культурного і державного відродження українського народу. Саме цей період української суспільно-політичної і наукової думки засвідчив авторитет і міжнародне визнання її іспанознавчих студій.

¹ Шевченко Ф.П. Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії // Український історичний журнал. — 1961. — № 1.

² Інтернаціональна солідарність трудящих західноукраїнських земель з республіканською Іспанією. Зб. док. і матеріалів. — К., 1988.

³ Вовк Я.Г. З історії іспано-українських літературних взаємин повоєнної доби. В кн.: Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. — К., 1988. — Т. 3.

⁴ Харитонов В.С. Іван Франко та іспанське Відродження // Радянське літературознавство. — 1970. — № 12.

⁵ Боголюбов О., Гарсія-Дієго Х.А. «Задля розвитку народного багатства». А. де Бетанкур та його «українська подорож» // Вісник НАН України. — 1994. — № 6.

⁶ Новикова О.О., В.К. Піскорський. Біографічний нарис. У кн.: Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина. — К., 1997; Лучицька С.И. Начало испанистики в России и Украине. В кн.: Родинний архів як сторінка вітчизняної історії. — Чернівці, 2011.

⁷ Яримович В. та ін. Нарис історії української студентської громади та українських поселень в Іспанії (1946–1996). — Філадельфія, Мадрид, 1997.

⁸ Муха А. Іспансько-українські музичні зв'язки. В кн.: Українська музична енциклопедія. — К., 2008, т. 3.; Варварцев М.М. Іспанія. В кн.: Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. — К., 2010. — Вип. 2.

⁹ Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. — К., 2009. — Т. 2. — С. 21.

¹⁰ История испанской литературы. По Тикнору составил П. Кулиш. — СПб, 1861. — С. I, III, 4, 5, 18.

¹¹ Кирило-Мефодіївське товариство. — К., 1990. — Т. 2. — С. 80–81.

¹² Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871–1877. Зладив М. Павлик. — Львів, 1910. — С. 11.

¹³ За сто літ. К., 1927. — Кн. I. — С. 97.

¹⁴ Там само. — С. 107.

¹⁵ Драгоманов М. Ново-кельтское и провансальское движение во Франции // Вестник Европы, 1875, сентябрь. — С. 180, 181.

- ¹⁶ Там само. — С. 181, 182, 183.
- ¹⁷ Там само. — С. 187.
- ¹⁸ Переписка Михайла Драгоманова... — С. 267.
- ¹⁹ Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька. В кн.: Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. — К., 1970. — Т. 1. — С. 95.
- ²⁰ Rivista Europea o культуре нашей и наших соседей // Киевский телеграф, 1875. — 7 марта. — № 29.
- ²¹ Лесевич В. Роман Каstellяра «Fra Filippo Lippi». В кн.: Лесевич В. Этюды и очерки. — СПб, 1886.
- ²² La Ilustración Española y Americana. — 1877. — № 4.
- ²³ Лесевич В. Перес Гальдос. Современный испанский романист. В кн.: Лесевич В. Этюды и очерки. — С. 109–110, 128.
- ²⁴ Там само. — С. 117, 118, 132.
- ²⁵ Лесевич В. Новые романы Гальдоса. В кн.: Этюды и очерки. — С. 155.
- ²⁶ Мордовцев Д.Л. По Испании. — СПб, 1884. — С. 10, 12.
- ²⁷ Там само. — С. 90.
- ²⁸ Там само. — С. 92–94.
- ²⁹ Там само. — С. 40.
- ³⁰ Там само. — С. 79, 80, 44.
- ³¹ Там само. — С. 274–279.
- ³² Там само. — С. 280–284.
- ³³ Вовк Хв. Біля моря — між басками // Літературно-науковий вісник, Львів, 1903, жовтень. — С. 35; грудень. — С. 217, 218.
- ³⁴ Там само. — Грудень, с. 226, 227.
- ³⁵ Там само. — Грудень, с. 222, 225.
- ³⁶ Історія Київського університету. — К., 1959. — С.236.
- ³⁷ Державний архів міста Києва (ДАМК), ф.16, оп. 331, спр. 155, арк.2.
- ³⁸ Шульгин В. Курс истории новых времен для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений (высших классов). — К., 1862. — С. 175, 190, 194, 195.
- ³⁹ Лучицкий И.В. Бегетрии. Очерк из истории испанских учреждений // Университетские известия. — 1883. — № 1, ч. 2; Його ж. Поземельная община в Пиренеях // Отечественные записки. — 1883. — №№ 9, 10, 11.
- ⁴⁰ Киевский сборник в пользу пострадавшим от неурожая. — К., 1892. — С. 142.
- ⁴¹ ДАМК, ф. 16, оп. 33, спр. 94, арк. 2–3.
- ⁴² Университетские известия. — 1894. — №№ 2, 3, 5.
- ⁴³ Отчет о заграничной командировке приват-доцента университета св. Владимира В. Пискорского // Журнал министерства народного просвещения, 1898, декабрь, отд. 4. — С. 20–23.
- ⁴⁴ Цит. за: Новікова О.О. В.К. Піскорський. Біографічний нарис // В.К. Піскорський. Вибрані праці та епістолярна спадщина. — К., 1997. — С. 25.
- ⁴⁵ Русские ведомости. — 1896. — № № 154, 165, 171; 1896. — № 266; 1897. — № 108.
- ⁴⁶ Новікова О.О. Вказ. праця. — С. 26.

⁴⁷ Піскорський В.К. Вибрані праці та епістолярна спадщина. — С. 53.

⁴⁸ Там само. — С. 51–52.

⁴⁹ Піскорский В. Состязания поэтов в Каталонии (Los jochs florals). — Нежин, 1900. — С. 11.

⁵⁰ Там само. — С. 12.

⁵¹ Там само. — С. 12, 13.

⁵² Піскорский В. Крепостное право в Каталонии в средние века. — К., 1901.

⁵³ Піскорський В.К. Вибрані праці... — С. 211.

⁵⁴ Піскорский В. История Испании и Португалии. — СПб., 1902.

В статье исследуются истоки и становление испанистики в Украине в период второй половины XIX — начала XX в., деятельность и основные труды украинских историков и писателей об Испании. Характеризуются направления студий и их связь с борьбой народов Испании и Украины за возрождение национальной культуры и политической независимости.

Ключевые слова: *Испания, Украина, испанистика, национальные движения.*

The sources and the forming of the Spanish studies in Ukraine within the second part of XIX — the beginning of XX century is the subject of analysis of the essay. It is examined the activity and the principal works of Ukrainian historian and writers on Spain, the connection of their research interests with the peoples' fight for the revival of national culture and political independence.

Key words: *Spain, Ukraine, Spanish studies, national movements.*